

Stanisław PYSZKA*

*Wydział Filozoficzny, Akademia Ignatianum w Krakowie

Globalizacja według katolickiej nauki społecznej¹

Streszczenie

Nie ma jeszcze odniesień do terminu globalizacja w podstawowych tekstach i tradycyjnych kompendiach katolickiej nauki społecznej, jakkolwiek katolickie nauczanie społeczne już od lat 60. XX wieku stara się zmierzyć w sposób systematyczny z procesem „umiędzynarodowienia się powiązań ekonomicznych” i wynikającymi z niego współzależnościami. Chwilowo nie jesteśmy w posiadaniu jakiegoś konkretnego dokumentu papieskiego na specyficzny temat globalizacji. Przytoczona bibliografia chrześcijańskich myślicieli i instytucji nt. globalizacji stanowi próbę znalezienia bazy do studium tego zjawiska. Globalizacja jest natomiast przedmiotem zainteresowania różnych Konferencji Episkopatów, zwłaszcza w krajach i regionach rozwijających się, wyrażających w ten sposób swą troskę z powodu jej negatywnych konsekwencji, występujących w rzeczywistości społecznej ich krajów. Także Konferencje Episkopatów krajów rozwiniętych w swych wypowiedziach nt. globalizacji zmięrzają do podkreślenia wieloznaczności tego zjawiska w jego konkretnych i aktualnych przejawach. Kościół katolicki jest Kościołem powszechnym: występuje praktycznie w każdym zakątku świata, nawet jeśli w bardzo różnych proporcjach liczbowych, i wywiera wpływ na lokalną gospodar-

---

¹ Przetłumaczono i opracowano na podstawie tekstu: DIARMUID, Globalizzazione, ss. 344–355, z dodaniem osobno zestawionej szerokiej bibliografii.

kę i politykę w stopniu zależnym od danego miejsca. Konieczny jest wysiłek zgłębienia wielowątkowego charakteru procesu globalizacji, by móc w odpowiedni sposób zmierzyć się z wyzwaniem etycznym, jakie on stawia, i znaleźć skuteczny i sprawiedliwy sposób regulacji i pokierowania tym procesem. Zwłaszcza należy zgłębić do samego końca zbyt łatwo pomijane skutki faktu, że globalizacja wydaje się otwierać możliwość większej wolności, powiększając rzeczywiście wachlarz alternatyw, z którymi w przyszłości mają się wszyscy zmierzyć.

Słowa kluczowe: Katolicka nauka społeczna – Dobro wspólne – Globalna odpowiedzialność – Nowa solidarność międzynarodowa

Słowo wprowadzenia

Nie ma jeszcze odniesień do terminu *globalizacja* w podstawowych tekstach i tradycyjnych kompendiach katolickiej nauki społecznej; jakkolwiek katolickie nauczanie społeczne już od lat 60. XX wieku stara się zmierzyć w sposób systematyczny z procesem „umiędzynarodowienia się powiązań ekonomicznych” i wynikającymi z niego współzależnościami. Przykładem tego jest encyklika *Pacem in terris*, która zauważa:

[...] zacieśniły się bardzo stosunki między obywatelami, rodzinami i pośrednimi zrzeszeniami rozmaitych narodów; częściej też odbywają się spotkania przywódców różnych państw. Równocześnie sytuacja różnych krajów zaczyna zależeć coraz bardziej od sytuacji gospodarczej innych, i to tak dalece, że narody zaczynają stopniowo tworzyć między sobą wspólnoty gospodarcze, z połączenia zaś między nimi powstaje jakby jakiś ogólnoświatowy ustrój gospodarczy².

Termin *globalizacja* powraca natomiast często w najświeższych wypowiedziach *Magisterium*, zwłaszcza w przemówieniach Ojca Świętego, nawet jeśli chwilowo nie jesteśmy w posiadaniu jakiegoś konkretnego dokumentu papieskiego na ten specyficzny temat. Jest

² JAN XXIII, *Pacem in terris*, n. 130.

on natomiast przedmiotem zainteresowania różnych Konferencji Episkopatów, zwłaszcza w krajach i regionach rozwijających się, wyrażających w ten sposób swą troskę z powodu negatywnych konsekwencji globalizacji występujących w rzeczywistości społecznej ich krajów. Także Konferencje Episkopatów krajów rozwiniętych w swych wypowiedziach na temat globalizacji zacierają do podkreślenia wieloznaczności zjawiska globalizacji w jego konkretnych i aktualnych przejawach.

Dokładniej, należy uznać, iż pewne tradycyjne zasady katolickiego nauczania społecznego pozwalają patrzeć na współczesne przejawy rzeczywistości globalizacji z perspektywy, która nie usiłuje powierzchownie dostosowywać się do tego nowego zjawiska, ale sięga do głębokiego dziedzictwa, by zacerpnąć stamtąd podstawowe kryteria, które pozwoliłyby temuż nauczaniu ocenić to zjawisko nie ponadczasowo, ale solidnie i dalekowzrocznie.

1. Kościół katolicki jako globalny aktor z globalną odpowiedzialnością

Kościół katolicki znajduje się w niepowtarzalnej i uprzywilejowanej sytuacji przy mierzeniu się z zagadnieniem globalizacji. Jest on ze swej natury aktorem globalnym, stąd ponosi również globalną odpowiedzialność. Kościół katolicki jest Kościołem powszechnym: występuje praktycznie w każdym zakątku świata, nawet jeśli w bardzo różnych proporcjach liczbowych, i wywiera wpływ na lokalną gospodarkę i politykę w stopniu zależnym od danego miejsca. JAN XXIII zauważał: „Kościół z mocy prawa Bożego obejmuje wszystkie narody. Potwierdzają to same fakty, gdyż znajduje się on już we wszystkich zakątkach ziemi i stara się przygarnąć do siebie wszystkich ludzi”³.

Byłoby jednak błędem myśleć, że Kościół jest odpowiedzialny i czuje się odpowiedzialny za procesy globalizacyjne tylko z powodu faktu statystycznego, że występuje on na całym świecie. Podstawowa racja, dla której Kościół katolicki jawi się w sposób naturalny jako aktor globalny na arenie międzynarodowej, wynika z samej na-

³ JAN XXIII, *Mater et magistra*, n. 178.

tury i z samej misji Kościoła. Konstytucja dogmatyczna *Lumen gentium* podkreśla w pierwszym numerze, że „Kościół jest w Chrystusie jakby sakramentem, czyli znakiem i narzędziem wewnętrznego zjednoczenia z Bogiem i jedności całego rodzaju ludzkiego”⁴. Podstawowy wkład Kościoła do dyskusji na temat globalizacji łączy się więc z misją Kościoła głoszenia i świadczenia o podstawowej jedności rodzaju ludzkiego w CHRYSTUSIE. Pierwszorzędnym kryterium oceny skutków globalizacji jest to, czy i w jakim stopniu przyczynia się ona do budowania prawdziwej jedności między poszczególnymi osobami.

2. Ludzkość jako jedna rodzina

W *Orędziu na Światowy Dzień Pokoju* (2000) JAN PAWEŁ II wielokrotnie podkreślał podstawową i najprostszą zasadę, która winna cechować refleksję Kościoła katolickiego na temat globalizacji, to jest, że „[...] ludzkość, mimo że jest napiętnowana grzechem, nienawiścią i przemocą, jest jednak powołana przez Boga, by stanowiła jedną rodzinę”⁵. Odnośnie do tematu pokoju Papież stwierdza: „Pokój nastanie w miarę, jak cała ludzkość nauczy się odkrywać swoje pierwotne powołanie do bycia jedną rodziną, w której godność i prawa osób — jakiegokolwiek stanu, rasy czy religii — będą zabezpieczone jako uprzednie i ważniejsze niż jakiegokolwiek zróżnicowanie i wyszczególnienie”⁶. Jednakże Papież zauważa następnie, że „z takiej świadomości może zrodzić się duch, sens i ukierunkowanie aktualnego kontekstu międzynarodowego, naznaczonego dynamiką globalizacji. W takich procesach, niepozbawionych ryzyka, kryją się nadzwyczajne i obiecujące sposobności właśnie w nadziei uczynienia z całej ludzkości jednej rodziny, opartej na wartościach sprawiedliwości, równości i solidarności”⁷.

Podstawowa jedność rodzaju ludzkiego ma więc charakter teologiczny i ta wstępna teologiczna perspektywa określa wizję świata wierzących, nawet wówczas, gdy mierzą się oni z technicznymi

⁴ SOBÓR WATYKAŃSKI II, *Lumen gentium*, n. 1.

⁵ JAN PAWEŁ II, *Na ziemi pokój*, n. 2.

⁶ *Ibid.* n. 5.

⁷ *Ibid.* n. 5.

zagadnieniami globalizacji. Papież zauważa: „Świadomość powszechnego ojcostwa Boga, braterstwa wszystkich ludzi w Chrystusie, «synów w Synu», świadomość obecności i ożywiającego działania Ducha Świętego dostarczy naszemu spojrzeniu na świat jakby nowego kryterium jego wyjaśniania. Poza więzami ludzkimi i naturalnymi, tak już mocnymi i ścisłymi, zarysowuje się w świetle wiary nowy wzór jedności rodzaju ludzkiego, z której solidarność winna w ostatecznym odniesieniu czerpać swoją inspirację”⁸.

3. Globalizacja w solidarności

Nauczanie społeczne Kościoła sprowadziło na powrót w sposób normalny swoją refleksję na temat globalizacji i wywoływanych przez nią skutków w dziedzinie jedności rodzaju ludzkiego do kontekstu własnej refleksji na temat rozwoju. Kościół bowiem martwi się przede wszystkim nierównościami i wykluczeniami poszczególnych osób i narodów z postępu gospodarczego i społecznego. Oryginalność perspektywy nauki społecznej jest udokumentowana na przykład następującą wypowiedzią JANA PAWŁA II na temat monopolu i nieuczciwej konkurencji, które nie zostały nazwane w terminach braku zadziałania mechanizmu rynkowego, ale w terminach wykluczenia społecznego najuboższych: „Należy obalić bariery i monopole, które wielu narodom nie pozwalają na włączenie się w ogólny proces rozwoju, i wszystkim — jednostkom i narodom — zapewnić podstawowe warunki uczestnictwa w nim”⁹.

Dla JANA PAWŁA II aktualnym wyzwaniem dla nauki społecznej Kościoła, która jest zarazem nauczaniem i świadectwem działania, staje się „zapewnienie globalizacji w solidarności i globalizacji bez marginalizacji”¹⁰. Można powiedzieć, że podkreślenie nauki społecznej Kościoła jest takim poskromieniem, oswojeniem, zagospodarowaniem czy pokierowaniem procesów globalizacji, by mogły one skutecznie budować bardziej angażujący wszystkich i uczciwszy proces rozwoju.

⁸ JAN PAWEŁ II, *Sollicitudo rei socialis*, n. 40.

⁹ JAN PAWEŁ II, *Centesimus annus*, n. 35.

¹⁰ JAN PAWEŁ II, *Na ziemi pokój*, n. 3.

4. Kwestia społeczna ma wymiar globalny

Już PAWEŁ VI w encyklice *Populorum progressio* podkreślił, że we współczesnym świecie kwestia społeczna stała się ze swej natury kwestią globalną. Rozumienie takiej „nowej” kwestii społecznej wymaga nowej wizji tego, czym jest postęp: „Rozwój, aby był prawdziwy, powinien być zupełny, to znaczy winien przyczyniać się do rozwoju każdego człowieka i całego człowieka”¹¹. Chodzi więc o rozwój w każdym wymiarze życia każdej osoby i wszystkich osób w jakiegokolwiek części świata: „Dzisiaj najbardziej idzie o to, aby wszyscy uznali i jakby wyczuli, że kwestia społeczna jest teraz sprawą całej ludzkości”¹².

Wcześniej także Sobór Watykański II skupiał uwagę na fakcie, że uprawianie działalności gospodarczej jest wewnętrznie powiązane z podstawowymi interesami ludzkimi o powszechnym zasięgu. Konstytucja *Gaudium et spes*, ze swym słownictwem skupionym w sposób oczywisty na centralnym problemie włączania i angażowania osób, zauważa:

Słusznie dąży się dziś bardziej niż dotychczas do tego, by przez wzrost produkcji rolnej i przemysłowej oraz przez zwiększenie usług sprostać potrzebom wzrastającej liczby ludności i zaspokoić rosnące wymagania rodzaju ludzkiego [...]. Podstawowym zaś celem tej produkcji nie jest tylko wzrost masy towarowej ani zysk lub zdobycie wpływów, ale służenie człowiekowi i to całemu człowiekowi, z uwzględnieniem porządku jego potrzeb materialnych i wymogów jego życia umysłowego, moralnego, duchowego i religijnego — służenie, powtarzamy, każdemu człowiekowi i każdej zbiorowości ludzkiej jakiegokolwiek rasy i w jakiegokolwiek części świata. Ruch gospodarczy powinien zatem rozwijać się wedle własnych metod i praw, ale w granicach porządku moralnego, żeby spełnił się zamiar Boży względem człowieka¹³.

PAWEŁ VI podkreśla, że działalność gospodarcza winna zostać osadzona w szerszym kontekście autentycznego i pełnego rozwoju ludz-

¹¹ PAWEŁ VI, *Populorum progressio*, n. 14.

¹² *Ibid.* n. 3.

¹³ SOBÓR WATYKAŃSKI II, *Gaudium et spes*, n. 64.

kiego, zwłaszcza jeśli ma okazać się skuteczna w nowym horyzoncie globalnym. Papież zauważa, że „rozwój nie ogranicza się jedynie do postępu gospodarczego”¹⁴, i uściśla wybrane elementy kontekstu politycznego, które należy poważnie wziąć pod uwagę: „Przy budowaniu prawdziwego powszechnego ładu gospodarczego trzeba określić nadmierną żądzę zysku, ambicje narodowe, pragnienie panowania politycznego, rachuby militarne, jak też machinacje mające na celu propagandę i narzucanie pewnych ideologii”¹⁵.

Adhortacja apostołska *Ecclesia in America* ogłoszona w 1999 roku po specjalnej sesji Synodu Biskupów Ameryki Północnej i Południowej, wskazuje na szerszy kontekst, w którym należy rozpatrywać procesy globalizacji gospodarczej:

Momenty zwrotne z etycznego punktu widzenia mogą okazać się pozytywne albo negatywne. Istnieje bowiem globalizacja gospodarcza, która niesie z sobą pozytywne skutki, jak na przykład zjawisko skuteczności czy przyrostu produkcji, i która, wraz z rozwojem stosunków gospodarczych pomiędzy różnymi krajami, może wzmocnić proces jednoczenia się narodów i polepszyć usługi na rzecz ludzkiej rodziny. Jeśli jednak globalizacja kieruje się czystymi prawami rynku, stosowanymi niezależnie od interesu możliwych, jej skutki mogą być tylko negatywne¹⁶.

Niektóre z możliwych skutków negatywnych są wskazane bardzo wyraźnie:

Na przykład przypisywanie absolutnej wartości gospodarce, bezrobocie, zmniejszenie i pogorszenie pewnych usług publicznych, niszczenie środowiska i w ogóle przyrody, powiększenie się różnic pomiędzy bogatymi i biednymi, niesprawiedliwa konkurencja, która stawia biedne narody w sytuacji coraz większego zacofania¹⁷.

¹⁴ PAWEŁ VI, *Populorum progressio*, n. 14.

¹⁵ SOBÓR WATYKAŃSKI II, *Gaudium et spes*, n. 85.

¹⁶ JAN PAWEŁ II, *Ecclesia in America*, n. 20.

¹⁷ *Ibid.* n. 20.

5. Zagrożenie: absolutyzacja ekonomii

Temat absolutyzowania wymiaru gospodarczego jest szczególnie obecny w refleksji nauki na temat zastosowań społecznych globalizacji. Nie można osiągnąć postępu społecznego bez stałego wzrostu gospodarczego. Jednakże dzisiaj jest coraz bardziej oczywiste, że sam stały wzrost gospodarczy niekoniecznie powoduje postęp społeczny, to znaczy postęp, któremu by towarzyszyła równość i włączenie społeczne. Istotnie, jakkolwiek nowa globalna architektura, system gospodarczy i finansowy wymaga równoległej nowej architektury rozwojowej i nowej architektury politycznej.

Liberalizacja rynkowa i finansowa mogą urzeczywistnić się wyłącznie w ramach demokratycznego porządku globalnego, który skutecznie strzegłby elementów nieekonomicznych globalnego dobra wspólnego. Jak wiadomo, te same reguły zastosowane w różnych środowiskach niekoniecznie powodują te same skutki. Cele społeczne wspólnoty międzynarodowej nie mogą być określane wyłącznie poprzez decyzje gospodarcze typu technokratycznego, właściwego dla międzynarodowych instytucji finansowych, ani tym bardziej przez decyzje głęboko uzależnione od interesów narodowych jakiejś grupy gospodarczej silnych i wpływowych podmiotów.

Absolutyzacja gospodarki została pod różnymi aspektami rozważona przez JANA PAWŁA II w encyklice *Centesimus annus*:

Gospodarka jest tylko pewnym aspektem i wymiarem złożonej działalności ludzkiej. Jeżeli jednak się ją absolutyzuje i produkcja oraz konsumpcja towarów znajdują się ostatecznie w centrum życia społecznego, stają się dlań jedyną, nie podporządkowaną żadnej innej wartością, to przyczyny szukać należy nie tylko i nie tyle w samym systemie gospodarczym, ile w fakcie, że cały system społeczno-kulturalny, zapominając o wymiarze etycznym i religijnym, został osłabiony i ogranicza się już tylko do wytwarzania dóbr i świadczenia usług. Wszystko to można podsumować raz jeszcze stwierdzając, że wolność gospodarcza jest tylko jednym z elementów ludzkiej wolności. Kiedy staje się niezależna, to znaczy kiedy człowieka traktuje się bardziej jako producenta czy konsumenta dóbr aniżeli jako podmiot, który produkuje i konsumuje po to, aby żyć, wtedy wolność

traci konieczne odniesienie do osoby ludzkiej i ostatecznie wyobcowuje ją i przytłacza¹⁸.

Nietrudno ustalić związek pomiędzy tymi stwierdzeniami a na przykład poczuciem niezadowolenia, którego liczni obywatele doświadczają odnośnie do sposobów, w jakie przebiegają regulacje gospodarcze i struktury instytucjonalne, rządzące rynkami międzynarodowymi. To, co Papież odnosi do gospodarek narodowych, winniśmy przełożyć na język globalny: absolutyzacja gospodarki prowadzi do sytuacji, w których

jednostka dusi się [...] pomiędzy dwoma biegunami: państwem i rynkiem. Niekiedy wydaje się, jakoby istniała ona jedynie jako wytwórca i nabywca towarów, czy też jako przedmiot administracji państwowej i zapomina się, że ani rynek, ani państwo nie są celem międzyludzkiego współzycia, bowiem ono samo w sobie posiada szczególną wartość, której państwo i rynek mają służyć¹⁹.

6. Rynek a globalne dobra publiczne

Nauczanie encykliki *Centesimus annus* odnośnie do absolutyzacji gospodarki jest ściśle powiązane z rolą rynków na poziomie międzynarodowym:

Wydaje się, że zarówno wewnątrz poszczególnych narodów, jak i w relacjach międzynarodowych wolny rynek jest najbardziej skutecznym narzędziem wykorzystania zasobów i zaspokajania potrzeb. Dotyczy to jednak tylko tych potrzeb, za których zaspokojenie można zapłacić, to jest które dysponują siłą nabywczą, i tych zasobów, które „nadają się do sprzedania”, czyli mogą uzyskać odpowiednią cenę. Istnieją jednak liczne ludzkie potrzeby, które nie mają dostępu do rynku. [...] Ważniejsze niż logika wymiany wartości i niż różne formy sprawiedliwości, które się z tym wiążą, jest to, co należy się człowiekowi, ponieważ jest człowiekiem, ze względu na jego wzniosłą godność²⁰.

¹⁸ JAN PAWEŁ II, *Centesimus annus*, n. 39.

¹⁹ *Ibid.* n. 49.

²⁰ *Ibid.* n. 34.

Temat niewystarczalności podejścia, które opierałoby się wyłącznie na rynku, został podjęty następnie w słowach: „Istnieją potrzeby zbiorowe i jakościowe, których nie da się zaspokoić za pośrednictwem jego mechanizmów; istnieją ważne wymogi ludzkie, które wymykają się jego logice. Istnieją dobra, których ze względu na ich naturę nie można i nie należy sprzedawać i kupować”²¹. Odnośnie do tego można zauważyć, że w najnowszej debacie międzynarodowej wykrystalizowuje się refleksja na temat tzw. publicznych dóbr globalnych, które ze względu na ich cechy nie mogą być ani zagwarantowane przez rynek, ani wytwarzane w odpowiedni sposób przez poszczególne kraje, nawet potężne i wpływowe.

7. Centralne znaczenie ludzkiej osoby i jej zdolności nawiązywania relacji

Nauka społeczna Kościoła zawsze podkreślała centralne znaczenie ludzkiej osoby w porównaniu z procesem gospodarczym. Owa centralność w chwili i w kontekście dzisiejszym została uwypuklona jeszcze bardziej w *Centesimus annus*:

O ile niegdyś decydującym czynnikiem produkcji była ziemia, a później kapitał, rozumiany jako wyposażenie w maszyny i dobra służące jako narzędzie, to dziś czynnikiem decydującym w coraz większym stopniu jest sam człowiek, to jest jego zdolności poznawcze, wyrażające się w przygotowaniu naukowym, zdolności do uczestniczenia w solidarnej organizacji, umiejętność wyczuwania i zaspokajania potrzeb innych ludzi”²².

Analizując różne sytuacje wykluczenia, które dramatycznie dotykają najbiedniejszych krajów świata, Papież podkreślił w ramach zintegrowanej gospodarki światowej „zasoby ludzkie” i ich jedyne i niepowtarzalne zdolności do nawiązywania relacji zarówno wewnątrz, jak i na zewnątrz różnych krajów:

---

²¹ JAN PAWEŁ II, *Centesimus annus*, n. 40.

²² *Ibid.* n. 32.

Jeszcze niedawno głoszono tezę, że kraje uboższe, aby się rozwijać, muszą się odizolować od rynków światowych i zaufać jedynie własnym siłom. Doświadczenia ostatnich lat wykazały, że kraje, które wybrały izolację, zatrzymały się lub cofnęły w rozwoju, natomiast posunęły się naprzód te, które umiały się włączyć w ogólny system wzajemnych powiązań gospodarczych na poziomie międzynarodowym. Wydaje się zatem, że największym problemem jest uzyskanie równoprawnego dostępu do rynku międzynarodowego, opartego nie na jednostronnej zasadzie eksploatacji zasobów naturalnych, ale na lepszym wykorzystaniu potencjału ludzkiego²³.

Papież kończy, podkreślając znaczenie zdobywania umiejętności i kompetencji zawodowych, a także ustawicznej formacji, zwłaszcza dla osób żyjących na marginesie społeczeństwa oraz dla kategorii społecznych bardziej upośledzonych, jakimi są kobiety.

8. Powszechne dobro wspólne

Dla nauczania społecznego Kościoła zadanie promowania godności, praw i zdolności każdej osoby ludzkiej jest wewnątrznie powiązane ze złożonym zagadnieniem dobra wspólnego, powszechnego czy globalnego. Według *Pacem in terris*, „nie można właściwie ocenić ani dobra wspólnego poszczególnych państw, ani powszechnego dobra wszystkich państw razem wziętych, nie uwzględniając przy tym osoby człowieka”²⁴. Ta sama koncepcja została podjęta przez *Katechizm Kościoła Katolickiego*, w którym zauważa się, iż coraz bardziej pogłębia się wzajemna zależność ludzi. Rozszerza się ona stopniowo na całą ziemię. Jedność rodziny ludzkiej obejmującej osoby cieszące się równą godnością naturalną, zakłada powszechne dobro wspólne. Domaga się ono organizacji wspólnoty narodów zdolnej „zarządzać różnym potrzebom ludzi, zarówno na tych odcinkach życia społecznego, do których należą: żywienie, zdrowie, wychowanie, praca, jak i w pewnych specjalnych sytuacjach mogących tu i ówdzie występować [...].

²³ *Ibid.* n. 33. POR. PAWEŁ VI, *Populorum progressio*, nn. 33–42.

²⁴ JAN XXIII, *Pacem in terris*, n. 139.

zarządzenie biedzie uchodźców rozproszonych po całym świecie [...], wspomagania emigrantów oraz ich rodzin”²⁵.

Istnieją liczne wskazania w nauczaniu społecznym, które uczą, jakie mogłyby być zasadnicze elementy konkretnej definicji powszechnego dobra wspólnego. Oczywistym tego przykładem jest ochrona środowiska naturalnego, podjęta w *Orędziu na Światowy Dzień Pokoju* (1990): „Pokój z Bogiem Stworzycielem. Pokój z całym stworzeniem”²⁶.

Drugim elementem globalnego dobra wspólnego jest zasada powszechności i niepodzielności praw człowieka. W szczególności, traktując zagadnienie gwałcenia praw człowieka w sytuacjach szczególnego ubóstwa i wykluczenia, JAN PAWEŁ II podkreślił, że „ponowne uporządkowanie gospodarki na skalę światową winno być oparte na godności i prawach człowieka, zwłaszcza na prawie do pracy i zabezpieczeniu pracownika”²⁷.

Duża część refleksji nauki społecznej na temat powszechnego dobra wspólnego i jego urzeczywistniania opierała się tradycyjnie na idei współpracy pomiędzy państwami. W dokumentach nauczania społecznego ostatnich dziesięcioleci podkreśla się znaczenie państw jako podstawowych aktorów międzynarodowej działalności gospodarczej. Obecnie szerzy się rosnąca świadomość faktu, że wśród podstawowych aktorów światowego życia gospodarczego znajdują się nie tylko państwa, ale także kluczowi aktorzy z sektora prywatnego.

Ta zmiana zastręguje na pogłębienie ze strony nauczania społecznego o wiele bardziej, niż to miało miejsce dotychczas; nauczanie społeczne Kościoła, mierząc się z zagadnieniem globalizacji, musi koniecznie szerzej i bardziej szczegółowo rozważyć wkład, granice i możliwości sektora prywatnego także w dziedzinie społecznej.

9. Powszechne przeznaczenie dóbr stworzonych

W ramach pojęcia dobra wspólnego wypada także zmierzyć się z inną specyficzną zasadą nauczania społecznego Kościoła, a mianowi-

²⁵ KONGREGACJA NAUKI WIARY, *Katechizm*, n. 1911.

²⁶ JAN PAWEŁ II, *Pokój z Bogiem*.

²⁷ JAN PAWEŁ II, *Poszanowanie praw*, n. 4.

cie z powszechnym przeznaczeniem stworzonych dóbr. Dokumenty Soboru Watykańskiego II stwierdzają, że „Bóg przeznaczył ziemię wraz ze wszystkim, co się na niej znajduje, na użytek wszystkich ludzi i narodów, dlatego też dobra powinny w słusznej mierze docierać do wszystkich; przewodniczy temu sprawiedliwość, a miłość jej towarzyszy. Jakiegokolwiek byłyby formy własności dostosowane do prawnych instytucji narodów, odpowiednio do zróżnicowanych i zmieniających się okoliczności, należy zawsze zwracać uwagę na to powszechne przeznaczenie dóbr”²⁸. Konsekwentnie, „raz jeszcze należy przypomnieć typową zasadę chrześcijańskiej nauki społecznej: dobra tego świata zostały pierwotnie przeznaczone dla wszystkich. Prawo do własności prywatnej jest słuszne i konieczne, ale tej zasady nie niweczy. Cięży bowiem na własności «hipoteka społeczna»”²⁹. Warto zauważyć, że znaczenie owej „hipoteki społecznej” zostało zastosowane przez Papieża także do własności intelektualnej i do wiedzy, dwóch znaczących elementów współczesnego procesu globalizacji. Integracja narodów biednych z dobrodziejstwami płynącymi z globalnej gospodarki zależy bowiem w znacznym stopniu od ich umiejętności uzyskania sprawiedliwego dostępu do wiedzy. Papież ponadto podkreśla fakt, że prywatne prawa w ramach własności intelektualnej natrafiają ze swej natury na ograniczenia w istotnie społecznym charakterze wiedzy, zwłaszcza na następujących polach: Kościół „zawsze nauczał, że istnieje «hipoteka społeczna» nad całą własnością prywatną, pojęcie, które dziś winno być zastosowane także do «własności intelektualnej» i do «wiedzy». Samo prawo zysku nie może zostać zastosowane do tego, co jest podstawowe w walce z głodem, chorobami i ubóstwem”³⁰. Uwaga ta odnosi się w szczególnym stopniu do kluczowych decyzji w zakresie badań naukowych w dziedzinach o szczególnym znaczeniu społecznym, takich jak zdrowie, które stanowi obecnie środowisko o szczególnie dramatycznych dysproporcjach pomiędzy Północą i Południem, a w którym ograniczenia zwykłej globalizacji rynków są szczególnie oczywiste.

²⁸ SOBÓR WATYKAŃSKI II, *Gaudium et spes*, n. 69.

²⁹ JAN PAWEŁ II, *Sollicitudo rei socialis*, n. 42.

³⁰ JAN PAWEŁ II, *W sprawie*.

10. Struktury wymagane dla zabezpieczenia globalnego dobra wspólnego

Od czasów encykliki *Pacem in terris* Papieże podkreślali, że istniejące struktury mające zagwarantować powszechne dobro wspólne są niewystarczające. Encyklika *Pacem in terris* poświęciła temu tematu cały dział, który dzisiaj należałoby nazwać „globalnym zarządem”: temat ten wprawdzie często podejmowano w dalszych tekstach, lecz rzadko był pogłębiany.

Zwłaszcza JAN XXIII zauważał dysproporcje pomiędzy zachodzącymi zmianami a istniejącą zdolnością do ich międzynarodowego opanowania:

W naszych czasach pewne formy stosunków międzynarodowych uległy dużym przemianom. Z jednej strony z dobrem wspólnym wszystkich narodów wiążą się nowe problemy ogromnej wagi, trudne i wymagające szybkiego rozwiązania. Dotyczą one zwłaszcza zapewnienia bezpieczeństwa i pokoju na całym świecie. Z drugiej strony, chociaż przywódcy poszczególnych państw odbywają — jako posiadający jednakową władzę — coraz liczniejsze spotkania i rozwijają badania, mające na celu znalezienie bardziej właściwych środków prawnych, nie osiągają tego w sposób zadowalający. Nie wpływa to z braku szczerej woli i gorliwości z ich strony, lecz z tego, że ich władza jest pozbawiona odpowiedniej mocy³¹.

Obecnie ze wspólnym dobrem wszystkich narodów wiążą się zagadnienia dotyczące wszystkich narodów, i ponieważ zagadnienia te może rozwiązać jedynie jakaś władza publiczna, posiadająca i moc, i organizację, i środki o równie wielkim zasięgu oraz obejmująca zakresem swego działania cały świat — wynika z tego, że nawet z nakazu samego porządku moralnego trzeba ustanowić jakąś powszechną władzę publiczną³².

JAN PAWEŁ II zmierzył się z zagadnieniem „globalnego zarządu” w bardziej „reformatorski” sposób. Mówił ogólnie o reformie istniejących już instytucji międzynarodowych:

³¹ JAN XXIII, *Pacem in terris*, n. 134.

³² *Ibid.* n. 137.

Pragnę szczególnie przypomnieć reformę międzynarodowego systemu handlowego obciążonego protekcjonizmem i rosnącym bilateralizmem; reformę światowego systemu monetarnego i finansowego, uważanego dzisiaj za niewystarczający; zagadnienie wymiany technologicznej i właściwego z niej korzystania; konieczność dokonania rewizji struktur istniejących organizacji międzynarodowych w ramach systemu prawa międzynarodowego,

ujawniając najbardziej oczywiste cechy nieprzystosowania obecnego międzynarodowego systemu instytucjonalnego:

Międzynarodowy system handlowy często dziś dyskryminuje wyroby początkujących przemysłów w krajach na drodze rozwoju, zniechęcając producentów surowców. Istnieje zresztą pewien rodzaj międzynarodowego podziału pracy, w którym tańsze produkty pewnych krajów, pozbawionych skutecznego prawodawstwa pracy, czy zbyt słabych, by je wprowadzić w życie, są sprzedawane w innych częściach świata ze znacznym zyskiem dla przedsiębiorstw zajmujących się tego rodzaju produkcją bez ograniczeń. Światowy system monetarny i finansowy cechuje nadmierna zmienność metody wymiany i oprocentowania ze szkodą dla bilansu płatniczego i sytuacji zadłużenia krajów ubogich³³.

Z tym samym zagadnieniem przyszło mu się zmierzyć kilka lat później, także w dość ogólny sposób:

Coraz bardziej odczuwa się potrzebę, by w miarę wzrastającego umiędzynarodowienia gospodarki powstawały odpowiednie i skutecznie działające międzynarodowe organy kontrolne i kierownicze, dzięki którym gospodarka służyłaby dobru wspólnemu; pojedyncze państwo, choćby najpotężniejsze, nie jest już w stanie tego dokonać. Dążenie do tego celu wymaga coraz bardziej harmonijnej współpracy wielkich krajów oraz równoprawnej reprezentacji w instytucjach międzynarodowych interesów całej rodziny ludzkiej. Konieczne jest także, aby oceniając następstwa swych decyzji instytucje te brały zawsze w stosownej mierze pod uwagę te narody i kraje, które

³³ JAN PAWEŁ II, *Sollicitudo rei socialis*, n. 43.

nie mają dużego znaczenia na rynku międzynarodowym, ale najdotkliwiej cierpią z powodu niedostatku, i które najbardziej potrzebują pomocy, aby się rozwijać³⁴.

Uznając wartość podejmowania prób w wysuwaniu takich propozycji, Papież podsumowuje: „Niewątpliwie w tej dziedzinie wiele pozostaje do zrobienia”³⁵.

11. Nowa kultura solidarności międzynarodowej

W *Orędziu na Światowy Dzień Pokoju* (2000) Papież podkreślił, że

szczególnie pilne jest ponowne rozważenie modeli leżących u podłoża decyzji na rzecz rozwoju. Odnośnie do tego należy lepiej zharmonizować uprawnione wymogi skuteczności gospodarczej z wymogami uczestnictwa w polityce i w sprawiedliwości społecznej bez popadania w błędy ideologiczne popełnione w XX wieku. Konkretnie rzecz ujmując, oznacza to nasylenie solidarnością sieci współzależności gospodarczych, politycznych i społecznych, które dziejące się procesy globalizacyjne wydają się nasilać³⁶.

Papież życzyłby sobie

ponownego przemyślenia współpracy międzynarodowej w perspektywie nowej kultury solidarności. Współpracy tej, pomyślanej jako zasiane ziarno pokoju, nie można sprowadzać do udzielania pomocy i towarzyszenia, myśląc o osiągnięciu wzajemnych korzyści z powodu dóbr do przyszłej dyspozycji pomagającego. Przeciwnie, powinna ona wyrażać konkretne i namacalne zaangażowanie solidarności, zdolne uczynić z biednych głównych aktorów ich własnego rozwoju i umożliwić największej możliwej liczbie osób wykazanie w konkretnych okolicznościach politycznych i ekonomicznych, w których żyją, kreatywności właściwej dla osoby ludzkiej, od której zależy także bogactwo poszczególnych narodów³⁷.

³⁴ JAN PAWEŁ II, *Centesimus annus*, n. 58.

³⁵ *Ibid.* n. 58.

³⁶ JAN PAWEŁ II, *Na ziemi pokój*, n. 17.

³⁷ *Ibid.* n. 17.

Papież, podtrzymując model rozwoju bardziej skupiony na osobach i ukierunkowany na docenianie ich działania, nie zapomina jednak o swym apelu, aby nowe zasoby finansowe przeznaczane na oficjalne wspieranie rozwoju, były również kierowane na zaspokajanie pewnych potrzeb globalnych, których biedne kraje nie są w stanie rozwiązywać za pomocą własnych środków: na walkę z ubóstwem, z niedożywieniem, chorobami, analfabetyzmem i niszczeniem środowiska naturalnego.

Podsumowanie

Nauczanie społeczne ostatnich Papieży odnoszące się specyficznie do zagadnienia globalizacji dotyka także innych ważnych aspektów, wspomnianych w różnych wystąpieniach i dokumentach, a mianowicie takich zagadnień, jak: międzynarodowe migracje osób z jednoczesnym przemieszczaniem się dóbr i usług; skutki kulturowe obecnego modelu globalizacji, który wydaje się – pomimo licznych odniesień do pozornie neutralnych zasad – zasadniczo zdominowany przez gospodarcze interesy Północy; wreszcie ostatnie, ale najważniejsze złożone zagadnienie roli rynków finansowych w epoce globalizacji.

Inny ważny element, podkreślany w nauce społecznej, dotyczy rozczłonkowania lokalnego/globalnego: jest oczywiste, że trwałość globalna wymaga zwartości lokalnej, a zatem zasada pomocniczości zachowuje swą ważność jeszcze bardziej w gospodarce i polityce globalnej.

Złożoność tematów podnoszonych w obecnej debacie na temat globalizacji powoduje, że samo nauczanie społeczne staje się bardzo trudne. Wystarczy pomyśleć, na przykład, o nieskończonej masie dokumentów technicznych mierzących się konkretnie z próbami znalezienia reguł współzależności globalnej: na przykład w ramach Międzynarodowej Organizacji Pracy (*World Trade Organization*). Lecz, jak wykazują wydarzenia z Seattle, ustalenie reguł i znalezienie właściwego adresata dla procesów globalizacji stanowi zagadnienie dotykające bardzo żywo i przejmujące dzisiejsze społeczeństwo. W wielu przypadkach prywatne interesy gospodarcze wpływają nawet na określanie interesów narodowych. Zbyt często ci, którzy przyjmują bezkry-

tycznie globalizację jeszcze bardziej zliberalizowaną, czynią to jedynie w mierze, w jakiej to ich ukierunkowanie się sprzyja ich własnym interesom.

Konieczny jest wysiłek zgłębienia wielowątkowego charakteru procesu globalizacji, by móc w odpowiedni sposób zmierzyć się z wyzwaniem etycznym, jakie on stawia, i znaleźć skuteczny i sprawiedliwy sposób regulacji i pokierowania tym procesem. Zwłaszcza należy zgłębić do samego końca zbyt łatwo pomijane skutki faktu, że globalizacja wydaje się otwierać możliwość większej wolności, powiększając rzeczywiście wachlarz alternatyw, z którymi mają się zmierzyć poszczególni aktorzy. Z jednej strony, to rozszerzenie możliwości relacji wymaga wiele od aktorów, jak dzieje się w każdym przypadku wykorzystania własnej wolności: wymaga jasnego ustalenia własnych celów i własnego horyzontu odniesienia etycznego, ponieważ wraz z poszerzeniem wachlarza alternatyw pojawia się coraz silniejsza pokusa wyboru jako alternatywy tej, która najbardziej nam odpowiada, jest najwygodniejsza i najbardziej „normalna”. Innymi słowy – pokusa wyboru spośród dużej ilości alternatyw, lecz w spłaszczonym horyzoncie na krótką metę i biorąc pod uwagę tylko bezpośrednie koszty i zyski własnego wyboru, ale z potencjalnie rujnującymi skutkami dla systemu społecznego, dla środowiska i przyszłych pokoleń. Z drugiej strony, poszerzenie gamy możliwości, towarzyszące procesom globalizacji, może się także okazać wzmocnieniem strony przeciwnej, z którą mamy do czynienia: może to stanowić czynnik osłabiający więzi społeczne, którego przyszłych kosztów możemy łatwo nie doceniać.

Jak widać, wyzwania etyczne globalizacji w solidarności i globalizacji „bez ograniczeń” są zaledwie u ich początków.

Definicje podstawowych pojęć związanych z globalizacją wg *Centesimus annus*, nn. 33, 58³⁸ oraz *Globalizzazione: una sfida*, ss. 72–73:³⁹

- **umiędzynarodowienie:** charakter **stosunków** gospodarczych, politycznych, prawnych i kulturalnych **między społecznościami**

³⁸ JAN PAWEŁ II, *Centesimus annus*.

³⁹ TETTAMANZI, *Globalizzazione*

mi albo państwami; handlowy (wymiana towarów), produkcyjny (inwestycje zagraniczne), finansowy (przepływ kapitałów), technologiczny (transfer technik), kulturalny (wymiana kulturalna), ludnościowy (migracje);

- **mundializacja:** całość **problemów** ujawniających się w skali światowej, których rozwiązanie jest możliwe tylko na poziomie światowym przez ciała międzynarodowe i współpracę między państwami (problemy środowiska, wody, klimatu, energii, migracji, chorób endemicznych, pokoju, zbrojeń, mafii...);
- **globalizacja:** nowe formy **akumulacji kapitału**, szczególnie przez triadę: USA, Japonia, Unia Europejska (Chiny, Indie, Australia, Nowa Zelandia, Singapur, Korea Płd., RPA) w celu kontrolowania rynku i zasobów dla zapewnienia sobie zysków w skali światowej. W rzeczywistości z biegiem czasu globalizacja zaczęła przeplatać się z innymi zjawiskami: mundializacją i internalizacją.

Summary

The essential texts and traditional compendia of Catholic social teaching have so far made no reference to the term ‘globalization’; however, since the 1960’s Catholic social teaching has tried to tackle, in a systematic way, the process of the “internationalisation of economic relations”, and the ensuing interdependencies. For the time being we have no specific papal document dealing with this particular subject. In an attempt to find a basis for studying this phenomenon, the author has enclosed, at the end of this study, a bibliography of works on globalization by Christian thinkers and institutions. However, globalization is a subject of interest for a great many bishops’ conferences, especially in developing regions and countries. This is how they express their concern about the negative consequences of globalization unfolding in the social reality of their countries. Similarly, bishops’ conferences in developed countries also strive to stress in their statements on the subject the ambiguous character of globalization, in its specific current manifestations. The Catholic Church is a universal church: it

can be found in practically every part of the world, even if in different numerical proportions, and the extent of its impact on local economies and politics is very much dependent on the particular place in question. It is necessary to exert oneself to explore the multi-layered structure of the globalization process, so that we may adequately meet the ethical challenge it presents, and find an effective and fair way to regulate and control it. It is especially important to fathom the all-too-easily ignored consequences of the fact that globalization seems to give opportunities for greater freedom, and is thus in a very real sense broadening the range of alternatives that all of us will be faced with in the future.

Key words: Catholic Social Thought – The Common Good – Global Responsibility – New International Solidarity

Literatura

- DIARMUID, M., Globalizzazione, [w:] *Dizionario di dottrina sociale della Chiesa. Scienze sociali e Magistero*, Milano : Vita e Pensiero, 2004, s. 344–355.
- JAN PAWEŁ II, *Centesimus annus. (Encyklika)*, 1991, nn. 33–35, 58.
- JAN PAWEŁ II, *Ecclesia in America. (Posynodalna Adhortacja Apostolska)*, 1999, n. 20.
- JAN PAWEŁ II, *Na ziemi pokój ludziom, których Bóg miłuje*, Orędzie na XXXIII Światowy Dzień Pokoju, 2000.
- JAN PAWEŁ II, *Pokój z Bogiem Stwórcą, pokój z całym stworzeniem*, Orędzie na XXIII Światowy Dzień Pokoju, 1990.
- JAN PAWEŁ II, *Poszanowanie praw człowieka częścią integralną każdej kultury*, Przemówienie do uczestników I Światowego Kongresu poświęconego Duszpasterstwu Praw Człowieka, 1998.
- JAN PAWEŁ II, *Sollicitudo rei socialis. (Encyklika)*, 1987.
- JAN PAWEŁ II, *W sprawie rozwiązania problemu zadłużenia*, Przemówienie do przedstawicieli «Jubilee 2000 Debt Campaign», 1999.
- JAN XXIII, *Mater et magistra. (Encyklika)*, 1961.
- JAN XXIII, *Pacem in terris. (Encyklika)*, 1963.
- KONGREGACJA NAUKI WIARY, *Katechizm Kościoła Katolickiego*, 1992.
- PAWEŁ VI, *Populorum progressio. (Encyklika)*, 1967.

- SOBÓR WATYKAŃSKI II, *Gaudium et spes – Konstytucja duszpasterska o Kościele w świecie współczesnym*, 1965.
- SOBÓR WATYKAŃSKI II, *Lumen gentium – Konstytucja dogmatyczna o Kościele*, 1964.
- TETTAMANZI, D., *Globalizzazione: una sfida*, Milano : Piemme, 2001.

Wybrana bibliografia na temat globalizacji

- BĄCZKIEWICZ, A., [red.] *Gospodarka i społeczeństwo w dobie globalizacji*, Warszawa : Wydawnictwo Akademickie DIALOG, 2002.
- BĄCZKIEWICZ, A., Wokół globalizacji, [w:] *Gospodarka i społeczeństwo w dobie globalizacji*, [red.] A. BĄCZKIEWICZ, Warszawa : Wydawnictwo Akademickie DIALOG, 2002.
- BAJDA, J., Globalizacja w ujęciu Jana Pawła II, *Ethos* 3–4 (59–60) (2002), s. 141–155.
- BAUMAN, Z., *Globalizacja: i co z tego dla ludzi wynika*, Warszawa : Państwowy Instytut Wydawniczy, 2000.
- BAUMAN, Z., Globalizacja – proces nieodwracalny, *Biuletyn Informacyjny Lubelskiego Oddziału PAN* 6 (2001), URL : <http://www.pan-ol.lublin.pl>.
- BECK, U., Manifest kosmopolityczny. Demokracja ponad podziałami, *Krytyka Polityczna* 1 (2002), s. 159–163.
- BIELECKI, J., Ameryka nadal niedościgniona, *Rzeczpospolita* 14 III (2002).
- BOROWIK, I., Stosunki Kościoła – państwo w Europie Wschodniej w kontekście globalizacji, [w:] *Religia i kultura w globalizującym się świecie*, [red.] M. KEMPNY & G. WORONIECKA, Kraków : Zakład Wydawniczy Nomos, 1999.
- CAMDESSUS, M., Globalne zarządzanie. Nadzieje i zagrożenia, *Spoleczeństwo* 6 (2002), s. 713–727.
- CASEY, M., Jak rozumieć globalizację?, *Ethos* 3–4 (59–60) (2002), s. 208–231.

- CHROSTOWSKA, K., Problem z określeniem własnej tożsamości w społeczeństwie postindustrialnym, [w:] *Gospodarka i społeczeństwo w dobie globalizacji*, [red.] A. BĄCZKIEWICZ, Warszawa : Wydawnictwo Akademickie DIALOG, 2002, s. 219–225.
- DADAK, K., Globalizacja a nauczanie społeczne Kościoła, *Ethos* 3–4 (59–60) (2002), s. 184–208.
- DELCOURT, J., Europa wobec światowej kwestii społecznej, *Spoleczeństwo* 2 (1998), s. 286–287.
- DIARMUID, M., Globalizzazione, [w:] *Dizionario di dottrina sociale della Chiesa. Scienze sociali e Magistero*, Milano : Vita e Pensiero, 2004, s. 344–355.
- DOROSZ, K., Europejskość i polskość. Splot pojęć i ludzi, [w:] *Globalizacja. Europa*, (Wokół Współczesności) 2 (14), Kraków : Wydawnictwo WAM, 2002, s. 196–208.
- DRUCKER, P.F., *Spoleczeństwo pokapitalistyczne*, Warszawa : Wydawnictwo Naukowe PWN, 1999.
- DYLUS, A., *Globalizacja: refleksje etyczne (Rozdział 3: „Przemiany czasu — instytucja niedzieli”)*, Wrocław : Ossolineum, 2005.
- DYLUS, A., *Globalny rynek i jego granice*, Warszawa : Centrum im. Adama Smitha, 2001.
- DYLUS, A., Kościół wobec globalizacji, [w:] *Globalizacja. Europa*, (Wokół Współczesności) 2 (14), Kraków : Wydawnictwo WAM, 2002, s. 70–87.
- DYLUS, A., Niedziela w epoce globalizacji gospodarki, [w:] *Niedziela w społeczeństwie pluralistycznym*, [red.] E. MATEJA & R. PIERSKAŁA, Opole : Redakcja Wydawnictw Wydz. Teolog. Uniwersytetu Opolskiego, 2001, s. 33–44.
- FRIEDMAN, T.L., *Lexus i drzewo oliwne: zozumieć globalizację*, Poznań : Dom Wydawniczy Rebis, 2001.
- FUKUYAMA, F., Koniec z końcem, *Polityka* 48 (1999).
- GŁUCHOWSKI, J., Globalizacja rynków finansowych i jej etyczne cele, [w:] *Globalizacja. Europa*, (Wokół Współczesności) 2 (14), Kraków : Wydawnictwo WAM, 2002, s. 88–107.
- GRAY, J., *Po liberalizmie*, Warszawa : Aletheia, 2001, 423 i nn.

- GROSFELD, J., Chrześcijaństwo wobec stosunków międzyludzkich i międzynarodowych, [w:] *Nowy porządek wolności. Etyka społeczna Jana Pawła II – wizja dla zjednoczonej Europy*, [red.] C. BÖHR & S. RAABE, Kraków – Warszawa : Wydawnictwo Towarzystwa Naukowego „Societas Vistulana”, 2007, s. 205–215.
- GROSSE, T.G., Dylematy państwa w obliczu globalizacji, [w:] *Globalizacja. Europa, (Wokół Współczesności) 2 (14)*, Kraków : Wydawnictwo WAM, 2002, s. 164–195.
- GUEHÉNNO, J.-M., *Przyszłość wolności. Demokracja w globalizacji*, Kraków : Społeczny Instytut Wydawniczy Znak, 2001.
- GWIAZDA, A., *Globalizacja i regionalizacja gospodarki światowej*, Toruń : Wydawnictwo Adam Marszałek, 1998.
- GWIAZDA, A., Wyzwania globalizacji – zagrożenia dla polityki państw narodowych, *Przegląd Polityczny* 3–4 (1998), s. 7.
- HAMPDEN-TURNER, C. & A. TROMPENAARS, *Siedem kultur kapitalizmu*, Warszawa : Dom Wydawniczy ABC, 1998.
- JABŁOŃSKI, A., Kryzys autorytetów społecznych w «cywilizacji globalnej», *Zeszyty Społeczne KIK* 7 (1999), s. 32–35.
- JAN PAWEŁ II, *Ecclesia in America. (Posynodalna Adhortacja Apostolska)*, 1999, n. 20.
- JAN PAWEŁ II, Globalizacja i etyka, Przemówienie do uczestników VII Sesji Plenarnej Papieskiej Akademii Nauk Społecznych, 27 IV 2001, *L'Osservatore Romano (pol.)* 6 (2001), s. 42–43.
- JAN PAWEŁ II, Potrzebna jest globalizacja solidarności, Przemówienie do ludzi pracy, 1 V 2000, *L'Osservatore Romano (pol.)* 6 (2000), s. 38.
- JAN PAWEŁ II, Wymiar ludzki i etyczny globalizacji, Przemówienie wygłoszone 27 IV 2000 roku podczas audiencji dla uczestników sesji plenarnej Papieskiej Akademii Nauk Społecznych, *Więź* 10 (2001), s. 49.
- KAPUŚCIŃSKI, R., Rewolucja planetarna, *Więź* 10 (2001), s. 10–20.
- KAPUŚCIŃSKI, R., Wojna czy dialog?, *Rzeczpospolita* 2–3 III (2002).
- KAPUŚCIŃSKI, R., Wojna czy dialog?, *Znak* 10 (2002), s. 28–45.

- KEMPNY, M., Czy globalizacja kulturowa współdecyduje o dynamice społeczeństw postkomunistycznych?, *Kultura i Społeczeństwo* 1 (2000), s. 5–26.
- KEMPNY, M., Globalizacja, [w:] *Encyklopedia socjologii*, t. 1, Warszawa : Oficyna Naukowa, 1998, rozdz. Globalizacja, 241 i nn.
- KEMPNY, M. & G. WORONIECKA, [red.] *Religia i kultura w globalizującym się świecie*, Kraków : Zakład Wydawniczy Nomos, 1999.
- KEMPNY, M. & G. WORONIECKA, Wprowadzenie. Globalizacja kulturowa i religia dziś, [w:] *Religia i kultura w globalizującym się świecie*, [red.] M. KEMPNY & G. WORONIECKA, Kraków : Zakład Wydawniczy Nomos, 1999.
- KLEER, J., Globalizacja gospodarki a integracja regionalna, [w:] *Globalizacja gospodarki światowej a integracja regionalna*, [red.] J. KLEER, B. LIBERSKA, A. KUKLIŃSKI, J. STACEWICZ, T. KOWALIK, L. ZACHER & A. KARPIŃSKI, Warszawa : Dom Wydawniczy „Elipsa”, 1998.
- KOMISJA «IUSTITIA EX PAX» EPISKOPATU FRANCJI, O właściwy kształt mundializacji, *Społeczeństwo* 3 (1999), s. 325–350.
- KOMITET EKONOMICZNY, SPOŁECZNY I PRAW CZŁOWIEKA ONZ, *Oświadczenie na temat globalizacji*, list. 1998.
- KONFERENCJI BISKUPÓW (HANNOVER–BONN), W.S.R.K.E. w Niemczech i Niemieckiej, O przyszłość w solidarności i sprawiedliwości, *Społeczeństwo* 3 (1997), s. 399–484.
- KOŚMICKI, E., Globalizacja – próba diagnozy, *Dziś* 12 (1999), 29 i nn.
- KUKLIŃSKI, A., Globalizacja w XXI wieku. W poszukiwaniu nowego paradygmatu, *Polska w Europie* 4 (38) (2001), s. 7–19.
- KUKLIŃSKI, A., Polska w obliczu wyzwań globalnych, [w:] *Strategia rozwoju Polski u progu XXI wieku. Konferencja u Prezydenta RP Aleksandra Kwaśniewskiego w dniach 18–19 kwietnia 2001 roku*, Warszawa : Dom Wydawniczy „Elipsa”, 2001, s. 37–41.
- KULA, M., Uniwersalizm i swoistość kultury narodowej wobec globalizacji, [w:] *Globalizacja. Europa*, (Wokół Współczesności) 2 (14), Kraków : Wydawnictwo WAM, 2002, s. 108–121.

- KUŹNIAR, R., Globalizacja: sprostać wyzwaniu, *Ad Meritum* 6 (1998), 11 i nn.
- LATEK, S., «Ludzka twarz» światowej cywilizacji?, *Więź* 10 (2001), s. 56–57.
- MALINVAUD, E., Globalization — Ethical and Institutional Concerns, [w:] *The Proceedings of the Seventh Plenary Session of the Pontifical Academy of Social Sciences, 25–28 April 2001*, Vatican City : The Pontifical Academy of Social Sciences, 2001.
- MARKIEWICZ, B.A., Obywatel a globalizacja, *Civitas. Studia z filozofii polityki* 10 (2007), s. 191–203.
- MARTIN, H.-P. & H. SCHUMANN, *Pułapka globalizacji, atak na demokrację i dobrobyt*, Wrocław : Wydawnictwo Dolnośląskie, 2000.
- MATEJA, E. & R. PIERSKAŁA, [red.] *Niedziela w społeczeństwie pluralistycznym*, Opole : Redakcja Wydawnictw Wydziału Teologicznego Uniwersytetu Opolskiego, 2001.
- MEJÍA J., W obliczu globalizacji, *Społeczeństwo* 1 (1998), s. 51–58.
- MOUFFE, C., *Jaki ład światowy: kosmopolityczny czy wielobiegunowy?*, [przeł.] J. MACIEJCZYK, 2004, URL : <http://recyklingidei.pl/mouffe-jaki-lad-swiatowy-kosmopolityczny-czy-wielobiegunowy>.
- NGUYEN THAI HOP, P., Globalizacja: perspektywy i ryzyko, *Społeczeństwo* 1 (1998), s. 59–75.
- ORNAGHI, L., *Globalizzazione: nuove ricchezze e nuove povertà*, Milano : Vita e Pensiero, 2001.
- PAPIESKA RADA *IUSTITIA ET PAX*, Globalizacja, [w:] *Kompendium Nauki Społecznej Kościoła*, (dział w Indeksie rzeczowym), Kielce : Wydawnictwo Jedność, 2005, s. 458–459.
- PARLAMENT RELIGII ŚWIATA, Deklaracja Etyki Globalnej, [w:] *Prawa człowieka. Geneza, historia i zaangażowanie chrześcijańskie*, [red.] F. COMPAGNONI OP, Kraków : Wydawnictwo WAM, 1993, s. 343–363.
- POLAŃSKA, A., Życ z własnej pracy w gospodarce globalnej, *Znaki Nowych Czasów* 3 (2003), s. 25–32.

- PYZDEK, T., W kierunku świata lepszego dla wszystkich, *Homo Dei* 1 (2003), s. 11–25.
- RIFKIN, J., *Koniec pracy: schyłek siły roboczej na świecie i początek ery postrykowej*, Wrocław : Wydawnictwo Dolnośląskie, 2001.
- RITZER, G., *Magiczny świat konsumpcji*, Warszawa : Wydawnictwo Literackie „Muza”, 2009.
- SADOWSKI, Z., Rola państwa w epoce globalizacji, [w:] *Globalizacja. Mechanizmy i wyzwania*, Warszawa : Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne, 2002, s. 309–319.
- SALES, M., Narody. Obecne światowe transformacje a dobro wspólne ludzkości, *Communio* 4 (2001), s. 48–59.
- SEN, A.K., *Globalizzazione e libertà*, Milano : Mondadori, 2002.
- SINICO CSP, R.A., Globalizacja i liberalizm a nauczanie społeczne Kościoła, *Ethos* 3–4 (59–60) (2002), s. 375–384.
- SOROS, G., Globalne społeczeństwo otwarte, *Rzeczpospolita* 24 XII (1997).
- SOROS, G., *Kryzys światowego kapitalizmu: zagrożenie dla społeczeństwa otwartego*, Warszawa : Wydawnictwo Literackie „Muza”, 1999.
- STANISZKIS, J., *Postkomunizm. Próba opisu*, Gdańsk : Wydawnictwo słowo/obraz terytoria, 2001.
- STOLARCZYK, I., Definityjne problemy globalizacji, [w:] *Globalizacja. Europa*, (Wokół Współczesności) 2 (14), Kraków : Wydawnictwo WAM, 2002, s. 145–163.
- STUBENRAUCH, B., Globalna wioska a Kościół światowy, *Communio* 4 (2001), (Artykuł jest niezwykle interesującą próbą poszukiwania podobieństw „świeckiej” i „kościelnej” globalizacji. Prezentuje też historię zmagania wokół znalezienia właściwych proporcji między elementami globalnymi i lokalnymi w łonie samego Kościoła), s. 88–103.
- SYMONIDES, J., Spór o kształt globalizacji. Amerykański a europejski model globalizacji, [w:] *Globalizacja. Europa*, (Wokół Współczesności) 2 (14), Kraków : Wydawnictwo WAM, 2002, s. 124–144.

- SZOSTEK, A., Kto zyskuje, a kto traci na globalizacji?, *Ethos* 3–4 (59–60) (2002), s. 163–173.
- TANAŚ, M., Cywilizacja globalna, społeczeństwo informacyjne a kształcenie, *Kultura i Edukacja* 1 (1999), s. 87–111.
- TETTAMANZI, D., *Globalizzazione: una sfida*, Milano : Piemme, 2001.
- THESING, J., Odpowiedzialność chrześcijanina dzisiaj – wyzwania stojące przed polityką chrześcijańsko-demokratyczną w epoce globalizacji, [w:] *Nowy porządek wolności. Etyka społeczna Jana Pawła II – wizja dla zjednoczonej Europy*, [red.] C. BÖHR & S. RAABE, Kraków – Warszawa : Wydawnictwo Towarzystwa Naukowego „Societas Vistulana”, 2007, s. 193–203.
- Toso, M., Antropologiczne i etyczne przesłanki «global governance», *Spoleczeństwo* 6 (2002), s. 729–754.
- Toso, M., Globalizacja i wychowanie – wkład nauki społecznej Kościoła, *Spoleczeństwo* 5 (2002), s. 587–600.
- TOTOLA, M.G., Ekonomiczno-społeczna problematyka globalizacji, *Spoleczeństwo* 1 (1998), s. 76–102.
- VILLAGRAS, J., Globalizacja i kultura, *Communio* 4 (2001), s. 114–116.
- WALZER, M., *Spór o wojnę*, Warszawa : Wydawnictwo Literackie „Muza”, 2006.
- WIECZOREK, W., Oblicza globalizacji, *Więź* 10 (2001), s. 60–63.
- WIELOMSKI, A., Globalizm, [w:] *Encyklopedia polityczna*, t. I : *Mysł polityczna: główne pojęcia, doktryny i formy ustroju*, [red.] J. BARTYZEL, B. SZLACHTA & A. WIELOMSKI, Radom : Polskie Wydawnictwo Encyklopedyczne POLWEN, 2007, s. 110–112.
- WIEMEYER, J., Globalizacja gospodarki jako wyzwanie społeczno-etyczne, *Communio* 4 (2001), s. 60–73.
- ZAORSKA, A., *Ku globalizacji? Przemiany w korporacjach transnarodowych i w gospodarce światowej*, Warszawa : Wydawnictwo Naukowe PWN, 1998.
- ZDYBICKA, Z.J., Globalizm i religia, *Ethos* 3–4 (59–60) (2002), s. 174–183.
- ZIELIŃSKI, J., Globalizacja. Pocztówki ze światowych rynków, [w:] *Globalizacja. Europa*, (Wokół Współczesności) 2 (14), Kraków : Wydawnictwo WAM, 2003, s. 40–69.